

RECENSIONER

Petra Garberding: *Vetenskap mellan diktatur och demokrati. Svensk och tysk folklivsforskning i skuggan av nazismen och det kalla kriget*. UNIVERSUS Academic Press, Malmö 2015. 342 s., ill. English summary. ISBN 978-91-87439-15-5.

Petra Garberding är född i Tyskland 1965. Sina grundläggande etnologistudier genomförde hon vid universitetet i Kiel 1986–1993. 1994 flyttade hon till Sverige och fortsatte sina etnologistudier vid Uppsala universitet. Hon disputerade 2007 vid Södertörns högskola. Den bok som här recenseras är ett resultat av hennes postdoktor projekt i Uppsala 2009–2011.

Målet med denna studie är att undersöka etnologiämnets ”utveckling och förändring i de svensk-tyska relationerna i spänningsfältet mellan diktatur och demokrati” (s. 11). Det rör sig om en vetenskapshistorisk undersökning med frågan om relationen mellan vetenskap och politik i centrum vid kontakterna mellan forskare i Tyskland och Sverige. Med hjälp av ett subjektivt forskningsperspektiv kan kontrasterna mellan diktatur och demokrati bli tydliga. Tidsavgränsningen i undersökningen avser naziperioden i Tyskland 1933–1945 och det efterföljande kalla kriget fram till murens fall 1989. Historisk diskursanalys utgör det analytiska konceptet. Hegemoniska diskurser kan influera eller styra forskningen så som skedde under nazitiden. Senare kan de bli oacceptabla och ersättas av andra diskurser. Författarens analyser i boken är klart nyanserade och trovärdiga genom att olika tolkningar av det insamlade materialet ställs mot varandra i diskussionen.

Boken är kronologiskt uppbyggd. Författaren bygger primärt på arkivaliska studier som rör brevkontakter mellan tyska och svenska men även amerikanska forskare. Författaren är starkt engagerad av sitt ämne och har inte lämnat något åt slumpen i sin strävan efter att finna arkivaliska belägg. Hon har även intervjuat tjugofem både svenska och tidigare väst- och östtyska etnologer, bland de svenska finns bl.a. jag, om kalla krigets tid. Citat från tyska texter publiceras i boken på svenska. De har översatts av författaren. Den tyska originaltexten redovisas i noterna som finns nederst på sidorna. Ett namnregister i slutet av boken är till god hjälp om man vill söka efter uppgifter om enskilda forskare.

Det var just under 1930-talet som etnologin etablerade sig på allvar som akademisk disciplin både i Sverige och Tyskland. För nazisterna blev detta ämne viktigt genom att resultaten från dess undersökningar ansågs kunna tillämpas politiskt både i fråga om expansionssträvanden och inom raspolitiken. Etnologin tilldelades betydande ekonomiska medel från nazisternas sida. I Tyskland inrättades den första professuren i etnologi (Volkskunde) 1936 i Berlin. Det fanns flera nazistiskt orienterade etnologer vid denna tid och uttrycket ”politisk etnologi” (politische Volkskunde) förekom.

En central svensk forskare vad gäller Tysklandskontakterna var Sigurd Erixon, som var professor i etnologi i Stockholm 1934–1955. Universitetet i Heidelberg, som från och med 1933 hade avskedat 44 lärare på grund av deras ras eller åsikter, ville utnämna honom till hedersdoktor 1936. Samtidigt var han inbjuden till en vetenskaplig kongress i Lübeck anord-

nad av den nazistiska organisationen Nordische Gesellschaft (Nordiska sällskapet). Temat var hus- och gårdsforskning som låg Erixon varmt om hjärtat. Han valde att infinna sig vid kongressen i Lübeck framför att åka till Heidelberg. Han ledde en session om germanernas hus och gårdar i historisk tid utan att han nämnde rasteoretiska perspektiv. Några skriftliga källor där Erixon kritiserat nazismen finns dock inte. Han fortsatte samarbetet med tyska forskare under hela 1930-talet. Det gällde både nazistiskt orienterade och oppositionella kollegor.

En annan framträdande svensk forskare under 1930-talet var folkloristen Carl Wilhelm von Sydow som blev professor i Lund 1940. Han uttryckte i brev till tyska kollegor sin tveksamhet till den vetenskapliga utvecklingen i Nazityskland. Han gav exempel på vetenskapliga föredrag och publikationer som han bedömde som undermåliga särskilt med tanke på den tillämpade raspolitiken. Sigfrid Svensson som under 1930-talet var verksam vid Nordiska museet i Stockholm hade många tyska etnologkontakter samtidigt som han var mycket kritisk mot nazismens politisering av etnologin. Detta skrev han offentligt om i den svenska pressen.

Ett utökat internationellt samarbete på 1930-talet tog sin början genom svensk-tyska kontakter i samband med två konferenser i Lund 1935 resp. i Berlin 1936. Detta blev grunden för bildandet av International Association of Folklore and Ethnology (förkortat IAFE) och tidskriften *Folk*, som finansierades med nazistiska medel från Tyskland. IAFE kom att omfatta 15 europeiska länder och USA. De svenska forskarna såg sitt samarbete med Berlin enbart som ett vetenskapligt arbete och inte som politiskt påverkat. Brittiska forskare uttryckte däremot farhågor för att IAFE kunde bli en plattform för tysk nazistpropaganda. Svenskarerna kom efter hand att inleda närmare samarbete med brittiska forskare, vilket ledde till kritik från tysk sida. Det tyska ekonomiska bidraget till *Folk* drogs in och tidskriften fick läggas ned. Efter Tysklands ockupation av Danmark och Norge 1940 blev svenska forskares avståndstagande från Tyskland mera markant och

man drog sig undan vetenskapligt samarbete med tyska kollegor.

Efter andra världskrigets slut 1945 blev de flesta tyska etnologer som svenska forskare hade haft kontakter med före kriget, dömda för att ha varit medlöpare åt nazisterna. De fick yrkesförbud i flera år. Carl Wilhelm von Sydow upprätthöll kontakter med vissa tyska etnologer efter kriget, som inte varit uppenbart naziinfluerade före och under kriget. Han beskrev dessa forskare som offer för nazismen. Offermotivet förekom också i tyskt språkbruk. Det gäller Lutz Mackensen, som snabbt efter kriget blev professor i Göttingen. Will-Erich Peuckert, som avskedats av nazisterna 1935 och som efter kriget blev professor i etnologi i Göttingen, upprätthöll kontakter med Sigurd Erixon. I övrigt rådde det en tystnad inom svensk etnologi efter kriget om tyska forskares medansvar för nazismen. Denna tid tegs ihjäl, vilket även gällde i Tyskland. Gerhard Lutz handbok i tysk etnologi som kom ut 1958 utelämnade helt etnologins historia under nazi-perioden. Detta uppmärksammade Sigfrid Svensson med tillfredsställelse i en recension i tidskriften *Rig* 1960. Han skrev att "efter 1945 finns ingen anledning för en utländsk betraktare att nu lyfta på mörklaggningsen" (cit. efter Garberding s. 245).

När den tyska etnologin skulle byggas upp på nytt under 1950- och 60-talen blev svensk-tyska forskarkontakter viktiga, även om situationen blev helt olika i Väst- och Östtyskland. Kontakter med stater som i likhet med Sverige varit neutrala under kriget blev särskilt viktiga i Tyskland. Enligt författaren upplevde tyska forskare svenska forskare som "kronvittnen" som var fria från ett nazistiskt förflutet. I Östtyskland blev forskning om materiell kultur central i motsats till under nazitiden. I den nya situationen blev kontakter viktiga med en sådan expert som Sigfrid Svensson, som dessutom uppfattades som anti-nazist. En svensk forskare som däremot kom i konflikt med det kommunistiska statssystemet var Svenssons lärjunge Sven B. Ek. Han hade deltagit i en östtysk etnologkongress 1967 och efteråt uttalat sig kritiskt i en svensk tidningsartikel om den östtyska etnolo-

gins kommunistiska fokus. Han fick efteråt motta skriftliga klagomål från etnologen Paul Nedo och fick senare hålla sig borta från Östtyskland. Sammanblandningen mellan vetenskap och politik inom en diktatur med en hegemonisk diskurs verkar inte ha varit mindre än under nazitiden.

Efter uppförandet av muren mellan Öst- och Västtyskland 1961 blev det nästan omöjligt för väst- och östtyska etnologer att träffas. Däremot kunde svenska etnologer som kom från det politiskt neutrala landet Sverige få inresetillstånd till Östtyskland. Jag deltog själv i ett par östtyska etnologkongresser 1984 och 1987 och höll föredrag. I Västtyskland blev Nils-Arvid Bringéus och Sven B. Ek framträdande inspiratörer, den senare inom den framväxande stads-etnologin. Bringéus blev en viktig förnyare av etnologiska atlasstudier genom sina innovationsundersökningar. Han har dessutom varit en central inspiratör inom mat- och bildforskningen. Under 1980-talet blev också Orvar Löfgren och Jonas Frykman inspiratörer genom sina kulturanalysstudier.

En fråga som jag ställer mig är vilken läsekrets som kan attraheras av denna djupgående undersökning? Inom svensk etnologi har intresset för ämneshistoria varit vikande eller nästan borta under lång tid. Denna bok skulle kunna återuppväcka intresset för ämneshistorien och frågorna om vetenskap och politik. Den anknyter tydligt till diskussionerna om nazism och rasism som är högst aktuella i den svenska politiska debatten.

Samtidigt tycker jag det är synd att en tysk läsekrets inte kan ta del av innehållet i denna bok. Författaren har faktiskt tyska som sitt modersmål. En internationell läsekrets får nöja sig med en engelsk sammanfattning (s. 320–325). Frågorna om uppgörelsen med nazismen var länge ett tabuerat ämne inom tysk forskning. Numera har tidsavståndet blivit större och den tredje generationen tyskar, som författaren tillhör, kan ta upp sådana frågor på ett nyanserat sätt. Hon inleder faktiskt boken med att nämna att hon vid sina arkivstudier i Berlin upptäckte att hennes morfar, som omkom i kriget, hade varit medlem i en nazistisk organisation SS.

Detta hade ingen i släkten berättat om tidigare utan enbart omtalat att morfadern dog som soldat i kriget.

Anders Gustavsson, Oslo universitet/Henån

Talande ting. Berättelser och materialitet. Katarina Ek-Nilsson och Birgitta Meurling (red.). Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen, dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala, Uppsala 2014. 177 s., ill. ISBN 978-91-86959-19-7.

I antologin *Talande ting. Berättelser och materialitet*, som redigerats av etnologerna Katarina Ek-Nilsson, verksam vid Institutet för språk och folkminnen i Uppsala, och professor Birgitta Meurling, har ett antal forskare samlats kring det övergripande syftet att visa hur materiella ting kan ge innehåll och form åt olika slags berättelser. Författarna, hela tolv stycken, är alla etnologer från flera olika lärosäten främst i Sverige men även från Finland. Bidragen delar upp sig i fyra olika tematiska ingångar: *Berättande erfarenhet*, *Levd materialitet*, *Kulturella identifikationer* samt *Ett tänkt förflutet*. Bidragen spänner över flera olika ämnen, som Meccano, fågelskådarnas utrustning och en Pink Floyd-konsert och hålls i stort ihop av det övergripande temat människor och föremål i interaktion med varandra. Och kanske är det även möjligt att säga att artiklarna på olika sätt diskuterar hur dessa föremål används i ett identitetsskapande. Artiklarna bygger alla på fält- och arkivstudier men rör sig tidsmässigt framför allt i samtiden, med några tillbakablickar.

Ulf Palmfelt gör i sin artikel, som får vara en sorts inledning till området materialitet och narrativitet, en ambitiös och välskriven ansats till att förse läsaren med verktyg och perspektiv för den fortsatta läsningen. Artiklarna som ingår i temat *Berättande erfarenhet* är tre till antalet och i tur och ordning författade av Susanne Nylund Skog ("Lingon och potatis, Stockholm och Czernowitz. Materialitet i en judinnas levnadsberättelse"), Katarina Ek-Nilsson ("Mecca-